

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

КАФЕДРА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

**ВИКОРИСТАННЯ МУЗИКИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В
ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

Виконала:

Студентка II курсу, групи КМОМ-21с
спеціальності
014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)

Брич А.В.

Керівник:

доктор мистецтвознавства, професор

Кияновська Л. О.

Рецензенти:

кандидат мистецтвознавства, доцент

Король О. М.

кандидат мистецтвознавства, доктор філософії,

доцент Шевчук-Назар Л. Й.

Львів 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ВПЛИВ МУЗИКИ НА СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ: ОГЛЯД ТЕОРІЙ І НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЇ.....	9
РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА VICE VERSA: ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ В МУЗИЦІ.....	17
РОЗДІЛ III. ВИКОРИСТАННЯ МУЗИКИ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕННЯ ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ: ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД.....	30
ВИСНОВОКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження: Використання музики, як засобу інтеграції знань з різних галузей освіти є актуальним у сучасній педагогіці. На уроках історії України музика може служити не лише джерелом емоційного сприйняття, але й інструментом для поглиблення розуміння історичних подій, культури та національної самосвідомості. Такий підхід сприяє формуванню в учнів цілісного світогляду, активізує їх пізнавальну діяльність і стимулює творче мислення. Віддавна відомо, що музика має великий вплив на людину, здатна змінювати її емоційний стан, стимулювати когнітивний розвиток і навіть впливати на фізіологічні процеси в організмі. Цей вплив не обмежується лише емоційною сферою, адже наукові дослідження показують, що музика активізує різні ділянки мозку, підвищує концентрацію уваги, покращує пам'ять і здатність до навчання, а також розвиває креативне мислення. Вона впливає на сприйняття навколишнього світу, формується як інструмент для вираження індивідуальних і колективних переживань, а також є важливою складовою культурної ідентичності.

Одним із найбільш ефективних підходів у навчанні є інтеграція різних предметів, що дозволяє створити поглиблене розуміння навчальних тем. Це сприяє не лише кращому засвоєнню конкретних фактів і концепцій, а й розвитку здатності бачити зв'язки між різними областями знань. Інтеграція дисциплін дозволяє учням не просто вивчати окремі елементи, а розглядати їх у контексті більш широкої картини, що сприяє розвитку критичного мислення та глибшого розуміння матеріалу.

Музика в цьому контексті виступає важливим елементом інтегративного підходу, зокрема при вивченні таких предметів, як історія, література, соціологія та мистецтво. Вона здатна передати емоційний і соціокультурний контекст певної епохи, що допомагає краще зрозуміти історичні події, літературні твори та інші культурні явища. Наприклад, на уроках історії, доповнених музичними

творами періоду який вивчається, учні можуть не тільки дізнатися про факти, але й відчутти атмосферу, переживання людей, які жили в ту епоху. Створюється емоційний зв'язок з історією, що робить її вивчення більш живим і змістовним.

Актуальність роботи забезпечується вдосконаленням педагогічних технологій, які сприяють осмисленню історичних процесів через міждисциплінарні зв'язки, а також потребою у формуванні емоційного та духовного ставлення до історичних подій.

Об'єкт дослідження: процес викладання історії України в загальноосвітній школі (на прикладі 9 класу загальноосвітньої школи).

Предмет дослідження: методика використання музики в проведенні інтегрованих уроків мистецтва та історії України.

Мета дослідження: розробити та обґрунтувати методику використання музики для підвищення ефективності викладання історії України в загальноосвітній школі.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати наукові публікації, які досліджують особливості сприймання інформації людиною та вплив музики на цей процес.
- Проаналізувати науково-методичну літературу з питань інтеграції музичного мистецтва у викладанні історії.
- Дослідити музично-історичний контекст періоду історії України, який передбачений для вивчення в 9 класі загальноосвітньої школи за програмою Міністерства освіти та науки України.
- Визначити роль музики у формуванні емоційно-ціннісного ставлення учнів до історичних подій.
- Проаналізувати методи використання музики на уроках історії України.

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення науково-методичної літератури.

Наукова новизна: уточнено роль музики, як чинника що впливає на цілеспрямоване розуміння історичних подій у процесі викладання історії України. Узагальнено методи використання музики на уроках історії України в 9 класі, які сприяють інтеграції знань та емоційного залучення учнів.

Практичне значення дослідження: запропоновані методи можуть бути використані вчителями історії та мистецтва в загальноосвітніх школах для підвищення залученості та зацікавлення учнів і покращення якості знань.

Матеріали дослідження можуть стати основою для проведення подальших наукових досліджень, методичних семінарів та курсів підвищення кваліфікації вчителів.

Результати роботи сприяють вдосконаленню міждисциплінарного підходу в освіті.

Магістерська робота включає: Вступ, 3 Розділи, Висновки та Список використаної літератури, загальна кількість сторінок 64.

РОЗДІЛ І

ВПЛИВ МУЗИКИ НА СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ: ОГЛЯД ТЕОРІЙ І НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ

Як покращити методи навчання допомогти дітям засвоювати більше інформації з уроку чи допомогти людині сприймати та накопичувати знання? Питання яке захоплює людство протягом усього його існування відколи перша людина сформувала корисну для свого виживання навичку та передала її своєму потомству. Актуально ця проблема є і сьогодні, зі збільшенням об'єму дослідженої інформації, людство постає перед викликом відбору цієї інформації. Які навички потрібно освоїти середньостатистичній людині для підтримування рівня освіченості та подальшого розвитку й благополучного життя, а яке слід залишити для вузького кола професіоналів та людей, які посвятають роки розвитку в цій галузі. В час настання інформаційного суспільства з значною кількістю воєн за сфери впливу, вже саме питання, як знайти цей баланс основних знань, які отримує громадянин в середній школі, є надзвичайно складним. Але як забезпечити саме засвоєння та вміння оперувати цими знаннями?

Питання такого складного процесу, як робота людського мозку, а особливо пам'яті, цікавило людство давно. Першим науковцем який розпочав експериментальні дослідження в цій галузі був Герман Еббінгхаус (Hermann Ebbinghaus). В опублікованій ним роботі "Про пам'ять" були висвітлені базові принципи роботи нашої пам'яті, які стали основою розвитку подальших наукових досліджень у цьому напрямку. Його базові відкриття такі, як крива забування, інтервал повторення, безглузді склади, вплив довжини матеріалу, принцип економії стали основою багатьох методичних напрацювань з мистецтва навчання.[62] Знаючи базові закони роботи мозку людина може використовувати їх, як у самонавчанні так і в роботі з іншими.

Сприйняття інформації людиною є складним процесом, що формується під впливом різноманітних стимулів, які взаємодіють на когнітивному, емоційному та сенсорному рівнях. Базуючись на дослідженнях Глена Шелленберга (E. Glenn Schellenberg), Френсіс Х. Раушер (Frances H. Rauscher) та Мері Енн Зупан (Mary Anne Zupan) можна зробити висновок, що навчальні методи можуть бути значно посилені за рахунок використання різних стимулів, які активують специфічні когнітивні та сенсорні механізми обробки інформації.

Шелленберг у своїй роботі досліджував вплив музичних занять на інтелект дітей. У його дослідженні було задіяно 132 дитини віком 6-12 років, яких дослідник розподілив на чотири групи: дві експериментальні групи (уроки фортепіано та вокалу) та дві контрольні групи (уроки драми і група без додаткових занять). Діти займалися своїм видом діяльності протягом одного року, після чого у них повторно виміряли IQ. Дослідження показало, що діти, які відвідували музичні уроки, продемонстрували суттєве підвищення рівня IQ порівняно з контрольними групами, зокрема у вербальних та невербальних когнітивних тестах. Науковець припустив, що саме комплексний характер музичного навчання, який вимагає уваги, пам'яті та просторово-часових навичок, може пояснити ці результати.[67]

Натомість Френсіс Раушер і Мері Енн Зупан досліджували вплив музики на розвиток просторових здібностей у дітей. Вони виходили з "ефекту Моцарта" — гіпотези, що музика може тимчасово покращити просторові навички. У дослідженні брали участь діти дошкільного віку, яких поділили на групи: одна слухала музику Моцарта, а друга займалася іншими когнітивними завданнями. Результати показали, що діти, які слухали музику Моцарта, продемонстрували покращення у просторових завданнях (наприклад, складанні головоломок). Це підтвердило гіпотезу, що музика, особливо класична, може тимчасово стимулювати мозкову активність, пов'язану з просторовою орієнтацією.[65]

Далі розглянемо базові стимули, які здатні впливати на наше сприймання. Сьюзен Халлам (Susan Hallam) вважає, що до них належать “сенсорні”, зокрема зорові та слухові, які забезпечують первинне сприйняття інформації. Яскравість, контрастність та структура зорового сигналу, що надходить в мозок сприяють фокусуванню уваги на ключових елементах інформації. Ось чому так важливо при вивченні чи поясненні будь-якої інформації не забувати про цей аспект роботи нашого мозку. Навчальні матеріали повинні бути наочними, ілюстративними. Особливо для дітей, вивчення сухої інформації не матиме позитивного впливу на динаміку навчання, а може спровокувати процеси які погіршать процес засвоєння знань та як результат погіршити когнітивні навички особистості. Урок перетвориться в банальне “Зазубрив, здав, забув”, “натомість ключем до якісної освіти є розуміння, не сухих фактів, а способів їх отримання”[59].

В рамках дослідження впливу музики на когнітивні функції та емоційний стан дітей, Сьюзен Халлам звернула увагу на численні позитивні ефекти музики на емоційний фон, увагу та академічні результати учнів. Дослідження продемонструвало, що прослуховування музики чи її інтеграція в освітній процес сприяє підвищенню концентрації, покращенню настрою та загальному благополуччю, що є важливими компонентами ефективного навчання. Музика може створювати стимулююче середовище для навчання, знижуючи рівень стресу та тривожності учнів, що позитивно впливає на їхні когнітивні можливості.

Використання музичних стимулів у класі також асоціюється зі зростанням когнітивних здібностей, зокрема вербальної пам'яті, мислення та просторово-часових навичок. Халлам зазначає, що активна участь у музичних заняттях стимулює пам'ять і підвищує здатність до запам'ятовування та обробки нової інформації. На думку дослідниці, це пов'язано з тим, що музика

впливає на мозкову активність, активізуючи ті ділянки, які залучені до процесів запам'ятовування, концентрації та логічного мислення. У своєму дослідженні Халлам підкреслює, що інтеграція музики в навчання може мати довготривалий позитивний вплив на дітей, посилюючи їх когнітивні здібності та сприяючи кращій академічній успішності. [59]

Водночас, слухові стимули, такі як ритм і тембр, забезпечують підтримку концентрації та пам'яті, особливо коли мова йде про навчання за допомогою музичних інструментів.

У дослідженні Сільвен Морено (Sylvain Moreno) та Елен Білосток (Ellen Bialystok) [63] було вивчено, як музичне навчання впливає на когнітивний розвиток та пластичність мозку у дітей. Основна увага приділялася тому, як музика може впливати на виконавчі функції, зокрема на здатність до переключення уваги, контролю імпульсів та обробки інформації. Дослідники припускали, що навчання музиці здатне покращувати такі функції, зокрема через необхідність одночасно слідкувати за ритмом, мелодією та точністю виконання, що у свою чергу, розвиває здатність до зосередження.

Для дослідження було створено дві групи: одна займалася музичними уроками, а інша — образотворчим мистецтвом. Порівняння між цими групами показало, що діти, які займалися музикою, продемонстрували значно кращі результати в завданнях, пов'язаних з виконавчими функціями. Ці результати свідчать про те, що музичне навчання стимулює розвиток когнітивної гнучкості та концентрації, допомагаючи дітям швидше адаптуватися до змінних умов і краще обробляти інформацію [63].

Таким чином, дослідження Морено та Білосток підкреслює важливість музичної освіти для розвитку дитячого мозку, зокрема у сфері управління увагою та когнітивної гнучкості, що є важливими аспектами для академічного та особистісного розвитку дітей.

Згідно з дослідженням Ніккі Рікард (Nikki Rickard) та команди дослідників, музичне середовище підсилює не лише слухове, але й загальне когнітивне сприйняття, зокрема вербальну та просторову пам'ять.[66]

У дослідженні Рікарда та співавторів 2013 року було розглянуто, як короткі музичні заняття можуть впливати на емоційний стан, стрес та когнітивну продуктивність школярів. Метою роботи було з'ясувати, чи можуть навіть короткі музичні сесії мати позитивний вплив на психоемоційне здоров'я дітей та їхні когнітивні здібності. У дослідженні взяли участь учні середніх класів, які були розподілені на групи: одна слухала музику, інша займалася активними музичними заняттями, а контрольна група не мала жодних музичних впливів.

Результати показали, що як слухання музики, так і активні музичні заняття суттєво знижували рівень стресу та підвищували позитивний настрій у дітей, у порівнянні з контрольною групою. Окрім цього, було виявлено позитивний ефект музичних занять на короткочасну пам'ять та загальну уважність, хоча ці ефекти варіювали залежно від типу музичної активності.

Таким чином, дослідники за результатами експерименту наголошують на потенційній користі інтеграції музичних елементів у навчальний процес, зокрема, для підтримки психоемоційного балансу учнів та стимуляції їхньої когнітивної діяльності.

Важливим є також "емоційний вплив": інформація, що викликає позитивні емоції або особистісний інтерес, краще запам'ятовується і довше залишається у свідомості. Дослідження Альберта Бандури (Albert Bandura) 1997 року свідчить, що емоційна залученість створює основу для формування мотивації, яка визначає глибину і тривалість зосередження[58]. Наприклад, соціальний вплив, у вигляді групової підтримки чи авторитету, як стверджує Бібб Латане (Bibb Latané), може сприяти ефективнішому засвоєнню інформації за рахунок

феномену конформізму. Цей фактор часто використовується в освітніх методах, особливо в середовищах, де навчання відбувається у групах. [60]

Не менш важливими є фізіологічні та контекстуальні умови. Зокрема, фізичне середовище, що включає температуру, освітлення та рівень шуму, значно впливає на здатність до сприйняття нової інформації зазначав Джонатан Сент Б.Т. Еванс. Наприклад, надмірний шум може призводити до когнітивного виснаження, а комфортна температура та достатнє освітлення, навпаки, сприяють концентрації.

Наукові праці показують, що повторюваність та структурованість інформації також є ключовими факторами сприйняття та запам'ятовування. Мнемонічні прийоми та візуальні організатори, такі як схеми та списки, знижують когнітивне навантаження і полегшують запам'ятовування інформації.[66] На додачу, візуальна привабливість і загальний дизайн інформації є не лише додатковими, а й дуже важливими стимулами. Як зазначають Річард Майєр (Richard Mayer) та Роксана Морено (Roxana Moreno), мультимедійний дизайн, що враховує естетичні аспекти, суттєво підвищує увагу та мотивацію, що в свою чергу збільшує якість засвоєння матеріалу.[64]

Дуткевич Т. В. у своїй роботі класифікує різні види пам'яті, зокрема мимовільну, довільну, образну, словесно-логічну, сенсорну, короткочасну та довготривалу. Розуміння цих видів пам'яті може сприяти більш ефективному використанню музичних занять для розвитку когнітивних здібностей, оскільки музика впливає на формування образної та вербальної пам'яті, що особливо важливо у ранньому віці.[11, с.201-211]

Дослідження вітчизняних науковців також підтверджують ефективність музикотерапії, як методу покращення психічного стану. Зокрема, зазначається, що музика здатна знижувати рівень стресу, покращувати емоційний стан і навіть позитивно впливати на фізіологічні показники, такі як частота пульсу та

артеріальний тиск. Ці результати вказують на важливість інтеграції музичних елементів у навчальний процес і виховання, що може сприяти загальному розвитку особистості та її психічного здоров'я. Музична діяльність має значний потенціал у формуванні когнітивних здібностей та покращенні психоемоційного стану учнів, що підкреслює необхідність подальшої інтеграції музики в освітню практику.

Таким чином, сприйняття інформації є багатогранним процесом, що формується під впливом одночасної дії кількох взаємопов'язаних факторів. Сенсорні стимули, зокрема зорові, слухові, тактильні або кінестетичні, забезпечують базове сприйняття і є основою для обробки зовнішньої інформації. Водночас емоційні фактори, такі як інтерес, мотивація, або емоційний стан учасника навчального процесу, значно підсилюють когнітивну активність, сприяючи кращому запам'ятовуванню та інтеграції нових знань у вже існуючий досвід. Когнітивні стимули, які включають аналітичне мислення, логічні зв'язки та розуміння контексту, формують осмислене засвоєння інформації, забезпечуючи її більш глибоке закріплення в довготривалій пам'яті. Не менш важливими є фізіологічні аспекти: стан здоров'я, рівень енергії, оптимальний рівень освітлення та комфортність середовища, які створюють необхідні умови для концентрації та продуктивної роботи мозку.

Інтеграція цих факторів у навчальні практики є надзвичайно важливою для забезпечення якісного засвоєння матеріалу учнями та студентами. Наприклад, активне використання мультимедійних засобів у поєднанні з методами емоційного залучення, такими як дискусії, рольові ігри чи інтерактивні вправи, дозволяє створити навчальне середовище, яке стимулює різні типи сприйняття. Це забезпечує не лише ефективне засвоєння інформації, але й сприяє розвитку творчого мислення, критичних навичок та глибшому розумінню матеріалу. У цьому контексті системний підхід до організації навчального процесу,

врахування індивідуальних особливостей учасників навчання та багатогранність методів подачі матеріалу стають основними передумовами досягнення освітніх цілей.

РОЗДІЛ II

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА VICE VERSA: ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЇ В МУЗИЦІ

У цій роботі буде здійснений фокус на історичному контексті періоду, який охоплює програма предмету “Історія України” для 9 класу загальноосвітньої школи. Вона окреслена межами кінця 18 століття - початку 20, включає вступ та 8 тем.

ВСТУП. «Довге» ХІХ століття в історії України: територія, населення, влада.

РОЗДІЛ 1. Українські землі в складі Російської імперії наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст.

РОЗДІЛ 2. Українські землі в складі Австрійської імперії наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст.

РОЗДІЛ 3. Повсякденне життя та культура України кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.

РОЗДІЛ 4. Українські землі в складі Російської імперії в другій половині ХІХ ст.

РОЗДІЛ 5. Українські землі в складі Австро-Угорщини в другій половині ХІХ ст.

РОЗДІЛ 6. Україна на початку ХХ століття перед викликами модернізації.

РОЗДІЛ 7. Повсякденне життя та культура України в середині ХІХ – на початку ХХ ст. [1, с.302-303]

Жоден період в історії сучасної України не був простим чи безконфліктним, не раз земля та люди були не по своїй волі розділеними між різними політичними

утвореннями завдяки непростому географічному розташуванню та на рідкість цінним ресурсам. Не став виключенням і період кінця 18 - початку 20 століття.

Ранньомодерний період в історії Європи позначений комплексом трансформацій, що проклали шлях до модерної доби. Ці зміни відображалися, як у політичній та економічній сферах, так і в культурному та соціальному вимірах. З-поміж ключових чинників модернізації виділяються наслідки Просвітництва, Французької революції та індустріальної революції, що створили основу для утвердження принципів індивідуальної свободи, раціоналізму та наукового прогресу. Зміна ролі індивіда стала визначальною рисою переходу до модерну. За Ю. Габермасом, цей час характеризувався зростанням свободи в різних аспектах життя – політичному, соціальному та культурному. [52, с.93].

На українських теренах процеси переходу до модерну відбувалися уповільнено через домінуючий вплив імперських структур Габсбургів та Романових. Перебуваючи на периферії двох імперій, українські території зазнавали впливу соціально-економічної та політичної залежності, що сповільнювало модернізаційні процеси, такі як урбанізація, індустріалізація та розвиток національної ідентичності. Як зазначає С. Світленко, ця залежність "породжувала консервацію застарілих історичних форм, таких як самодержавство і кріпосництво" [45, с.7].

У цей час Європа пережила потужний промисловий злет, що привів до виникнення нових соціальних класів – буржуазії та пролетаріату. В Україні ці процеси також проявлялися, хоча й нерівномірно, особливо у центральних та південно-східних регіонах, де формувалися промислові центри [52, с.10].

Початок XIX століття ознаменувався формуванням модерних національних ідентичностей. Як зауважує О. Аркуша, "збирання спадщини передмодерної України стало важливим етапом для розвитку національної свідомості, що

втілилася в інтелектуальних рухах середини століття" [52, с.8]. Зокрема, діяльність Кирило-Мефодіївського братства та інтелектуальних кіл Наддніпрянщини створила базис для політичного самоусвідомлення українців.

У Європі революції 1848 року ("Весна народів") стали вирішальним кроком у боротьбі за політичні права. Українські землі, хоч і не були безпосередньо охоплені цими подіями, відчули їхній вплив у посиленні прагнення автономії та національного самовизначення.

Пізніше становлення модерної доби в Україні пояснюється особливостями імперського управління. З одного боку, російський самодержавний режим активно гальмував культурно-національні ініціативи, як це було після придушення польських повстань 1830-х років. З іншого – у складі Австро-Угорської імперії українці мали більше можливостей для самореалізації, зокрема через діяльність "Просвіти" та Наукового товариства імені Т. Шевченка [45, с.12].

Культурні зрушення стали невід'ємною частиною українського модерну. Від просвітництва й романтизму українська інтелектуальна думка поступово перейшла до реалізму, а згодом – модернізму. Як зазначає С. Світленко, ключовою стала "еволюція від світоглядного просвітительства до плюралізму кінця XIX століття" [45, с. 8]. Ці процеси знайшли відображення у творчості Т. Шевченка, М. Костомарова та П. Куліша, які визначали майбутні вектори розвитку української ідентичності.

Ранньомодерний період став часом докорінних змін як для Європи, так і для українських земель. Хоча модернізація на українських теренах мала свої обмеження, вона заклала підвалини для подальшого національного та культурного розвитку. Як влучно висловився М. Грушевський, "XIX століття було часом змагальності ідей, широких суспільних проектів і віри у всемогутність прогресу" [52, с.7].

Територія сучасної України внаслідок поділу Речі Посполитої та загарбницьких війн російської імперії привели до ситуації розподілу території України між двома імперіями. Усі негаразди не знищили населення яке проживало на цих теренах та зберегло свій стиль життя. Значну роль у цьому суспільстві займала музика, народні пісні, які за допомогою усної традиції передавались з уст в уста покоління за поколінням.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. музичне мистецтво на українських землях, які були частиною Російської імперії, переживало значний розвиток, попри численні обмеження з боку державної влади. У цей період культурне життя було підпорядковане імперській політиці централізації, яка прагнула стандартизувати та контролювати всі сфери суспільного життя, зокрема освіту, мистецтво і літературу. Проте, попри ці обмеження, українська культура, зокрема музичне мистецтво, не втратила своєї самобутності та продовжила розвиватися, адаптуючи західноєвропейські впливи і, водночас, зберігаючи національні особливості.

Музичне мистецтво на українських землях, які входили до складу Російської імперії, продовжувало розвиватися в умовах імперської культурної політики. Імперські реформи в освітній сфері мали подвійний вплив: з одного боку, вони сприяли поширенню музичної освіти серед заможних верств населення, а з іншого боку — призвели до послаблення автономних українських культурних інституцій, таких як Києво-Могилянська академія, яка мала значний вплив на розвиток духовної та музичної культури України [14, с. 142].

У цей період відбувався процес формування перших професійних музичних ансамблів і театрів, які виконували твори світової класики, а також перші українські музичні твори. Зокрема, з кінця XVIII століття в українських містах відкривалися театри, де відбувалися як драматичні, так і оперні вистави. Одним із найвідоміших українських театрів став театр у Харкові, заснований у 1789

році, який сприяв розвитку музичної та театральної культури на Лівобережжі [13, с. 84].

Важливу роль у формуванні української музичної культури цього періоду відіграли західноєвропейські впливи, особливо італійська та німецька музичні традиції. Багато українських композиторів і виконавців здобували музичну освіту за кордоном або під впливом іноземних педагогів, які викладали в Україні. Одним із таких композиторів був Максим Березовський, який здобув освіту в Італії, а після повернення на батьківщину став одним із піонерів у створенні української класичної музики [3, с. 221].

Іншим важливим аспектом культурного обміну було створення музичних товариств, які сприяли популяризації як західноєвропейських, так і національних музичних творів. У 1820-х роках такі товариства активно функціонували в Харкові та Києві, організовуючи концерти, де виконувалися твори Гайдна, Моцарта, Бетховена, а також оригінальні твори українських композиторів [28, с. 89].

Водночас, в умовах соціальних і політичних обмежень українська музика продовжувала зберігати і розвивати національні особливості, що особливо відчувалося у народній творчості. Українські народні пісні, думи та інші музичні жанри служили основою для багатьох композиторів, які прагнули створити новий національний музичний стиль. На думку Костюка, народна музика «стала джерелом натхнення для композиторів, які бажали зберегти національну ідентичність та протистояти культурній асиміляції» [30, с. 37].

Народна музика не лише сприяла збереженню національної самобутності, а й виконувала важливу виховну роль, формуючи національну свідомість і моральні цінності. Вона залишалася основою для формування і розвитку української музичної традиції у різних соціальних прошарках, а з часом стала частиною репертуару професійних музичних колективів.

Таким чином, музичне мистецтво на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. розвивалося під впливом імперської культурної політики, однак зберігало національну ідентичність через інтеграцію народних музичних традицій і творчість видатних українських композиторів. Завдяки цьому період став важливим етапом у становленні української професійної музичної культури, яка надалі вплинула на розвиток національної музики.

У другій половині XIX ст. українська музична культура на територіях, що входили до складу Російської імперії, розвивалася в умовах посилення централізації та русифікації, що мали суттєвий вплив на культурне життя українського народу. Незважаючи на численні політичні обмеження, період був позначений важливими подіями та творчими здобутками, які сприяли формуванню національної музичної традиції та заклали основи для подальшого розвитку української композиторської школи.

Друга половина XIX ст. характеризувалася зростанням національної свідомості українського народу, що відображалося у літературі, театрі та музиці. В цей час національне музичне мистецтво ставало засобом збереження та вираження української ідентичності в умовах русифікації. Заборони, такі як Емський указ 1876 року, мали на меті обмежити використання української мови в суспільному та культурному житті, що також позначилося на розвитку української музичної культури. Однак ці обмеження не зупинили українських музикантів та композиторів, які продовжували створювати національні твори та популяризувати українську музику [55, с. 189]

Локальним осередком музичного життя став Київ, де активну діяльність вели музичні товариства, зокрема Київське музичне товариство, засноване у 1863 році. Це товариство сприяло організації концертів, в яких виконувалися твори як європейських, так і українських композиторів. Крім Києва, важливими

центрами музичної діяльності стали Харків, Одеса, Полтава, де також діяли товариства та об'єднання музикантів, які проводили концерти та сприяли розвитку музичної освіти [34, с. 92].

Друга половина XIX ст. була ознаменована активною діяльністю українських композиторів, які започаткували розвиток національної композиторської школи. В цей час важливу роль у становленні української музики відіграв Микола Лисенко, який активно працював над створенням українського музичного стилю, заснованого на народних мелодіях і поетичному змісті. Лисенко вважається основоположником національної композиторської школи, оскільки його творчість ґрунтувалася на народних піснях, думах, історичних піснях і баладних мотивах, що дозволяло зберегти і розвинути національні риси української музики [12, с. 63].

Лисенко не лише створив значний доробок у жанрі інструментальної та вокальної музики, але й організовував культурно-освітні заходи, які сприяли популяризації української музики серед широких верств населення. Його опери, такі як «Наталка Полтавка» і «Тарас Бульба», стали важливими подіями у культурному житті українського народу, зберігаючи національні традиції та відображаючи самобутність української культури [38, с. 47].

Українські народні музичні традиції залишалися основним джерелом натхнення для багатьох композиторів. Використання народних мелодій у професійній музиці не тільки допомагало зберегти національну самобутність, а й сприяло формуванню унікального українського музичного стилю. Микола Лисенко та інші композитори, такі як Петро Ніщинський і Сидір Воробкевич, активно інтегрували народні мелодії у свої твори, що сприяло створенню національного репертуару та популяризації української культури серед населення [47, с. 138].

Окремим напрямком у використанні народних традицій стали народні хори та ансамблі, які виконували українські пісні, оброблені композиторами. Наприклад, Петро Ніщинський у своїй кантаті «Заповіт» на текст Тараса Шевченка відобразив характерну національну мелодику, що сприяло піднесенню патріотичного духу серед українців і збереженню національної ідентичності в умовах імперської асиміляції [8, с. 78].

Таким чином, музичне мистецтво на українських землях у складі Російської імперії в другій половині XIX ст. розвивалося в умовах складних соціокультурних обставин, однак це не зупинило процес формування національної музичної школи. Важливими аспектами цього періоду стали творчість українських композиторів, таких як Микола Лисенко, які активно інтегрували народні традиції у професійну музику, що сприяло збереженню та розвитку національної музичної ідентичності. Незважаючи на політичні утиски, українське музичне мистецтво продовжувало розвиватися, стаючи важливим елементом у культурному житті українського народу.

У другій половині XIX ст. музичне мистецтво на українських землях у складі Австро-Угорщини розвивалося в умовах культурного та політичного піднесення, яке супроводжувалося зростанням національної свідомості українців. Після революцій 1848–1849 років українське населення Галичини, Буковини та Закарпаття отримало певні можливості для збереження та розвитку національної культури. Цей період став значущим етапом у становленні національної композиторської школи, розбудові музичної освіти та організації культурних товариств.

Після прийняття Австро-Угорщиною федеративної структури у 1867 році та надання більших прав національним меншинам, українці отримали можливість створювати культурно-освітні товариства. У Галичині було засновано такі важливі організації, як товариство «Просвіта» (1868) і літературно-наукове

товариство ім. Тараса Шевченка (1873), які стали не лише освітніми, а й культурними осередками, підтримуючи розвиток музичного мистецтва. За словами Левицького, «просвітянський рух сприяв становленню української національної культури, зокрема музичної, розвиваючи її естетичні та патріотичні аспекти» [35, с. 84].

Львів, як культурний центр українських земель у складі Австро-Угорщини, відігравав важливу роль у розвитку музичного мистецтва. Саме тут у 1873 році було створено першу українську музичну школу, а згодом засновано Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка (1903), що став важливим осередком музичної освіти для молодих українців. Музичні товариства та хорові колективи активно підтримували українське музичне мистецтво, організовували концерти, популяризували народні пісні й обробки українських композиторів [32, с. 97].

Однією з головних постатей українського музичного мистецтва в Австро-Угорщині цього періоду був Михайло Вербицький. Його творчість, зокрема музика до гімну «Ще не вмерла Україна», заклала основи української національної композиторської школи, адже Вербицький прагнув створити музику, що відображала б українську ідентичність. За словами Гнатюка, «творчість Вербицького стала символом національного пробудження українців в Австро-Угорщині» [8, с. 56]. У своїх хорових і вокально-інструментальних творах він активно використовував народні мелодії, досягаючи глибокого емоційного зв'язку з українським слухачем.

Крім Вербицького, значний внесок у розвиток української музичної культури зробив Остап Нижанківський. Він активно працював над обробками народних пісень, створював інструментальні та вокальні твори, що підкреслювали національні особливості української музики. Нижанківський заснував перший український хор у Дрогобичі, який сприяв популяризації українського

музичного репертуару, залучаючи до культурного життя різні верстви населення [38, с. 114].

Українські композитори другої половини XIX ст. активно зверталися до народної музики, використовуючи її як основу для своїх професійних творів. Народні мелодії та ритми стали не лише джерелом натхнення, а й фундаментом національної композиторської школи. Михайло Вербицький, Сидір Воробкевич, Іван Лаврівський та інші композитори обробляли народні пісні, створюючи твори для хорових колективів, які виконувалися на концертах і стали популярними серед українського населення. Таким чином, професійне музичне мистецтво у складі Австро-Угорщини мало глибокий зв'язок із народною творчістю, що забезпечувало йому підтримку з боку широких верств українського суспільства [56, с. 134].

Значний внесок у популяризацію народної музики та її інтеграцію в професійну сферу зробили хори, які стали важливими осередками національної культури. Такі колективи виконували не тільки народні пісні, а й твори національних композиторів, зокрема обробки фольклорного матеріалу. Як зазначає Слободянюк, «народні хори виконували неоціненну роль у збереженні національної ідентичності та культурної спадщини українців в умовах Австро-Угорщини» [46, с. 78].

Таким чином, у другій половині XIX ст. музичне мистецтво на українських землях у складі Австро-Угорщини розвивалося на основі поєднання національних і європейських тенденцій. Завдяки діяльності українських композиторів, таких як Михайло Вербицький та Остап Нижанківський, національна композиторська школа отримала значний імпульс для розвитку, а популяризація народної музики та обробок забезпечувала зв'язок між професійною культурою та народною творчістю. Музичне мистецтво стало

важливим чинником формування національної свідомості та збереження української ідентичності в умовах імперської багатокультурності.

На початку ХХ століття музичне мистецтво на українських землях зіткнулося з викликами модернізації, що охоплювали різні аспекти культурного, соціального та економічного життя. Процеси урбанізації, індустріалізації, а також посилення національної самосвідомості значно вплинули на музичну культуру. Українське суспільство перебувало у пошуках нових форм вираження національної ідентичності та спільних культурних символів, які б відображали дух модернізованого, але традиційно українського мистецтва.

Початок ХХ століття був періодом інтенсивного розвитку міст, збільшення кількості шкіл, культурних установ і театрів, що створювало нові можливості для розвитку музичного мистецтва. Важливу роль у модернізації української музики відіграли композитори, які прагнули створити нові жанри та форми, що відповідали би новим естетичним запитам суспільства. У цей час Микола Лисенко, видатний представник української композиторської школи, продовжував впливати на музичне середовище, формуючи національні риси музики. Як зазначає Павленко, «праці Лисенка стали основою для створення унікального українського стилю в музиці, що поєднував європейські тенденції з національною фольклорною традицією» [39, с. 104].

Особливістю музичного мистецтва на початку ХХ століття став вплив європейських модерністських течій, що виражався у прагненні до експериментів з формою, гармонією та музичною стилістикою. Українські композитори почали активно інтегрувати новітні музичні течії, такі як імпресіонізм і експресіонізм, поєднуючи їх із народною мелодикою та ритмами. Це дозволяло створювати нові звукові ефекти й інтерпретувати народну традицію в контексті сучасного мистецтва. Водночас у музиці простежувалися

елементи символізму, які підкреслювали ідею національного духу та глибинного зв'язку з історією народу [7, с. 82].

У зв'язку з поширенням модернізаційних ідей у суспільстві з'явилися потреби у формуванні професійних музичних інституцій. Відкриття Вищого музичного інституту ім. Миколи Лисенка у Львові (1903) стало визначною подією, яка сприяла підвищенню рівня музичної освіти і підготовці нових кадрів. Інститут об'єднував навколо себе композиторів, музикантів та педагогів, які підтримували розвиток національної композиторської школи, що була орієнтована на пошук нових музичних форм і засобів виразності [31, с. 54].

Значним культурним центром став також Київ, де в 1904 році було засновано Київську консерваторію. Вона відіграла важливу роль у підготовці музикантів та популяризації української музики. На початку ХХ століття у Києві почали діяти різні музичні товариства, серед яких «Боян» і «Українська капела». Ці колективи мали на меті збереження та популяризацію народної музики, а також створення нових творів, що відображали б національні особливості української культури [37, с. 112].

Національне відродження початку ХХ століття в Україні супроводжувалося активізацією творчих пошуків у галузі музичного мистецтва. Композитори, такі як Кирило Стеценко та Яків Степовий, робили значні зусилля для того, щоб утвердити українську музику як самобутнє явище, що має власні традиції та цінності. Як зазначає Кульчицький, «твори Стеценка й Степового відзначалися глибиною національного змісту та використанням народних інтонацій, що сприяло піднесенню національної ідеї» [33, с. 76].

Важливим жанром національної музики залишалася опера, що сприймалася як засіб вираження героїчної історії українського народу. Микола Лисенко та його послідовники створювали опери на теми української історії, використовуючи мелодії народних пісень, елементи народної хореографії та

обрядів. Наприклад, опера Лисенка «Тарас Бульба» поєднувала у собі національний дух з європейськими музичними традиціями, що зробило її визначним твором української культури [7, с. 98].

На початку ХХ століття музичне мистецтво на українських землях зазнало значного впливу модернізаційних процесів, які стимулювали активний розвиток професійної музичної освіти, організацію культурних інституцій і впровадження нових стильових рішень. Українські композитори, прагнучи інтегрувати сучасні європейські музичні тенденції, не залишали без уваги національну традицію, що стала основою для нових творчих пошуків. У цей період українська музика утвердилася як важливий компонент національного відродження та зберігач ідентичності.

РОЗДІЛ ІІІ

ВИКОРИСТАННЯ МУЗИКИ ДЛІА ПОГЛІБЛЕННЯ ЗНАНЬ З ІСТОРІЇ: ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД

Під час аналізу історичних подій та явищ важливо спиратися на авторитетні джерела, які забезпечують достовірність фактів і сприяють формуванню обґрунтованих висновків. У цьому контексті предметом мого аналізу стане підручник "Історія України" для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів [50], підготовлений О.К. Струкевичем та рекомендований Міністерством освіти і науки України.

Цей підручник висвітлює ключові аспекти української історії "довгого" ХІХ століття, розглядаючи економічні, політичні, соціокультурні процеси в контексті модернізаційних змін, національного відродження та боротьби за незалежність. У його структурі об'єднано текстовий матеріал, історичні джерела, запитання для аналізу, мапи та підсумок, що дозволяє учням комплексно осягнути викладені події.

Підручник "Історія України" для 9 класу охоплює період "довгого" ХІХ століття, який розпочинається з останнього десятиліття ХVІІІ століття та триває до початку ХХ століття, включно з подіями, що передували Першій світовій війні. Автор зосереджується на аналізі ключових історичних процесів, що визначали долю українських земель у складі Російської та Австрійської імперії. У центрі уваги – політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти, які вплинули на формування національної самосвідомості українців і заклали підґрунтя для модернізаційних перетворень.

Тематика підручника охоплює широкий спектр питань: адміністративно-територіальний устрій українських земель, суспільні зміни, національне відродження, боротьбу за політичні й культурні права, а також вплив модернізації на розвиток українського суспільства. Значну увагу приділено соціальній структурі, побуту, економічним процесам та діяльності

інтелігенції. Особливий акцент зроблено на боротьбі українців за збереження своєї ідентичності в умовах імперської політики русифікації та асиміляції.

Теми, пов'язані з культурою, зокрема мистецтвом, займають важливе місце у підручнику. Культура розглядається як один із ключових факторів, що допоміг українцям зберегти свою самобутність у складних умовах колоніального становища. У тексті йдеться про розвиток літератури, зокрема з "Енеїди" Івана Котляревського та "Кобзаря" Тараса Шевченка, які стали символами національного пробудження. Значну увагу приділено досягненням у галузях музики, живопису та театру. Також, підручник називає першу українську оперу "Запорожець за Дунаєм" С. Гулака-Артемівського та творчість митців, які здобули європейське визнання, таких як Дмитро Левицький і Володимир Боровиковський. Мистецтво висвітлюється, як важливий елемент національного руху, що сприяв формуванню почуття гордості за власну культуру та історію. У підручнику підкреслюється, що саме культура стала тим джерелом сили, яке допомогло українському народу вистояти в умовах політичного і соціального тиску імперії.

Матеріали та теми підручника "Історія України" для 9 класу [50] можна логічно поєднати з музичним мистецтвом, основним історичним контекстом і культурними процесами, описаними в ньому, також впливали на розвиток музики, а музичне мистецтво, у свою чергу, стало засобом національного відродження. У XIX столітті, яке в підручнику називають «довгим», музика не лише супроводжувала визначні історичні події, але й відображала суспільні настрої, сприяла збереженню національної ідентичності та об'єднанню людей. Музичне мистецтво тісно пов'язане з темою національного відродження, яка займає центральне місце у підручнику. Вихід української опери "Запорожець за Дунаєм" Семена Гулака-Артемівського, зібраний у матеріалі, є яскравим прикладом того, як музика могла ставити втілення народного духу, відображаючи історичні події та національні ідеї. Крім того, кобзарське

мистецтво, яке процвітало впродовж століття, не тільки зберігало фольклорні традиції, але й транслювало ідеї боротьби за свободу, що гармонійно доповнює тему вольового руху, змісту в підручнику.

Економічні та соціальні процеси, пов'язані з модернізацією, також створили умови для розвитку музики. Наприклад, поширення музики ідей Просвітництва та діяльність культурних організацій, як-от "Просвіта", сприяли не лише поширенню грамотності, але й популяризації серед широких верств населення зацікавлення мистецтвом. Важливою є також тема освітніх процесів, оскільки розвиток музичного мистецтва в Україні XIX століття був пов'язаний із заснуванням професійних музичних шкіл та участю українських композиторів у європейському музичному житті.

Тема модернізаційних змін, висвітлена в підручнику, логічно пов'язується з трансформацією музичних жанрів і засобів творчого вираження. Індустріалізація та урбанізація сприяли виникненню нових форм музичного мистецтва, як-от міських романів, а розвиток друкарства дозволив видавати й поширювати музичні твори, зокрема народні пісні, які, на основі матеріалу підручника, служили джерелом натхнення для багатьох композиторів.

Таким чином, історичні теми, представлені в підручнику, і музичне мистецтво взаємно доповнюють одне одного, дозволяючи краще сказати складний процес формування української національної ідентичності в XIX столітті. Музика, як частина культури, відображала і посилювала ті ідейні, соціальні та політичні процеси, які формували українське суспільство в цьому. Тому доцільним є проведення інтегрованих уроків, які об'єднують вивчення історії та музики для створення цілісного сприйняття матеріалу та глибшого розуміння культурно-історичних процесів. Інтегровані уроки спрямовані на поєднання змісту кількох предметів, що базується на міждисциплінарних зв'язках, для розвитку в учнів здатності системно мислити та комплексно сприймати явища. Такий підхід в освіті сприяє формуванню цілісного уявлення про світ, активізує

критичне мислення учнів і підвищує їхню зацікавленість у навчальному процесі.

Поєднання історії та музики на інтегрованих уроках обґрунтовано тим, що музика є носієм культурної пам'яті та здатна емоційно підсилювати сприйняття історичних подій. Історичні факти, представлені через музичне мистецтво, дозволяють учням не тільки розуміти події, а й відчувати епоху, що може зміцнювати їхню мотивацію до навчання. У підручнику "Історія України" О.К. Струкевича наголошується на важливості культури, зокрема музики, у формуванні національної самосвідомості. Інтеграція цих дисциплін допоможе учням усвідомити взаємозв'язок культурних досягнень та історичних процесів [50, с. 12-13].

Ефективність таких уроків підтверджується сучасними дослідженнями в галузі когнітивної психології. Емоційно забарвлений матеріал, такий як музика, сприяє кращому закріпленню інформації в довготривалій пам'яті. У процесі інтеграції музики та історії цей ефект посилюється, оскільки музика активує асоціативну пам'ять, допомагаючи учням встановлювати зв'язки між подіями та їхнім культурним контекстом.

Інтеграція музики та історії також підсилює візуально-аудіальне сприйняття матеріалу. Використання мультимодальних засобів, таких як слухання музичних творів, у поєднанні з аналізом історичних фактів сприяє кращому розумінню та засвоєнню інформації за допомогою залучення різних сенсорних каналів. Це доводить, що інтегровані уроки не тільки збагачують зміст навчання, але й сприяють більш ефективному процесу навчання.

Таким чином, проведення інтегрованих уроків історії та музики є не тільки доцільним, але й необхідним для розвитку в учнів глибокого розуміння культурно-історичних явищ, формування цілісного світогляду та покращення пам'яті й сприйняття матеріалу. Такі уроки поєднують науковий підхід із

творчим потенціалом, що дозволяє учням не лише розвинути історію, але й відчувати її через музику.

Задля результативної інтеграції музики в уроки Історії України слід виділити теми, які органічно підходять для цього завдання. У всьому об'ємі навчального року такі заняття мають займати достатню частку але не ускладнювати навчальний процес, а навпаки збагачувати його.

Інтегровані уроки музики та історії повинні базуватися на логічно відібраних темах, які розкривають взаємозв'язок культурних, політичних та соціальних процесів. Такий підхід забезпечує комплексне розуміння історичного контексту та дозволяє глибше усвідомити роль музичного мистецтва у формуванні суспільних ідей та цінностей. Основними темами для інтеграції є: «Культурне відродження та національна ідентичність», «Революційні події через призму музики», «Модернізація та вплив індустріалізації на мистецтво», «Музика як інструмент пропаганди і соціальної мобілізації» та «Еволюція музичної спадщини в умовах імперських трансформацій».

Перша тема, "Культурне відродження та національна ідентичність", є важливою для інтегрованих уроків через визначальну роль культури в збереженні та відновленні етнічної самобутності, особливо у складні періоди суспільних змін. У XIX столітті, коли український народ стикався з викликами імперської асиміляції, музика стала одним із найпотужніших засобів не лише збереження культурних традицій, але й поширення ідей національного відродження. Музичне мистецтво у цей час було тісно пов'язане з літературними творами, зокрема, творчістю Тараса Шевченка, яка закарбувалася в народній свідомості як символ боротьби за національні права та свободу.

Музичні інтерпретації його поезії, зокрема, "Заповіт", що здобув широке визнання завдяки музичній обробці Миколи Лисенка, стали одним із перших прикладів того, як мистецтво об'єднує культурну пам'ять із сучасними викликами. На таких прикладах інтегровані уроки дозволяють учням зрозуміти,

як музика не просто ілюструє події, а стає їхнім активним учасником, формуючи моральний дух та сприяючи консолідації суспільства навколо ідей відновлення власної державності.

Ця тема також розкриває, як культура здатна перетворюватися на потужний засіб самоідентифікації. Наприклад, духовні концерти Дмитра Бортнянського або народні пісні, які стали об'єктом професійної обробки, виконували важливу роль у збереженні мови, традицій і колективної пам'яті. Їхній аналіз на уроках дозволяє учням не лише вивчити історичний контекст, але й відчутти емоційну силу мистецтва, що спонукає до рефлексії про те, як сучасні культурні прояви можуть відігравати подібну роль у сьогоденні.

Таким чином, дослідження культурного відродження через музику надає можливість глибоко усвідомити значення мистецтва як дзеркала історичних викликів і джерела натхнення для сучасної нації. Ця тема є ключем до виховання у школярів гордості за своє минуле та відповідальності за майбутнє.

Друга тема, "Революційні події через призму музики", розглядає роль музичного мистецтва у відображенні соціальних і політичних зрушень, які відбувалися під час переломних моментів історії. Музика, як універсальна мова, стала не лише свідком, але й активним учасником подій, що змінювали суспільний лад. Особливу увагу привертають революції 1848–1849 років, відомі як "Весна народів". Цей період ознаменувався потужним підйомом патріотичних настроїв, що знаходили відображення у створенні маршів, пісень і гімнів, які не лише документували ідеї того часу, але й були ефективним засобом мобілізації громадян.

Такі музичні твори виконували подвійну роль. З одного боку, вони виступали як літописи епохи, фіксуючи головні мотиви й переживання людей. З іншого боку, вони служили своєрідним інструментом для піднесення морального духу і об'єднання різних соціальних груп навколо спільної мети. Наприклад, революційні марші, що виконувалися під час демонстрацій, несли в собі ритм

боротьби, що надихав учасників до дій. Вони синхронізували дії людей, зміцнюючи їхню впевненість у перемозі.

Інтеграція цієї теми в освітній процес дозволяє учням не лише дізнатися про історичні події, але й відчувати емоційний клімат тієї доби через музику. Аналіз пісень того часу допомагає простежити, як мистецтво впливало на формування масової свідомості. Зокрема, акцентуючи увагу на образах, мотивах і символах, закладених у текстах і мелодіях, учні розуміють, як музика трансформувалася з інструменту розваги у механізм ідейного спротиву.

Така синергія історії та музики підкреслює важливість мистецтва у ключові моменти соціальних змін. Воно не лише відображало реальність, але й моделювало майбутнє, надихаючи національні рухи та пропагуючи ідеї свободи, рівності та солідарності. Уроки, побудовані навколо цієї теми, сприяють розвитку в учнів здатності аналізувати культурні явища в їхньому історичному контексті, формуючи у них багатовимірне розуміння процесів, які визначають долю суспільства.

Третя тема, "Модернізація та вплив індустріалізації на мистецтво", дозволяє глибоко зануритися в процеси, які змінили не лише соціально-економічний устрій, а й культурний ландшафт епохи. В умовах активного розвитку промисловості, урбанізації та зростання міст музичне мистецтво стало невіддільною частиною цих змін, відповідаючи на запити нової, більш динамічної аудиторії. У цей період з'являються нові жанри, такі як міський романс та оперета, що відображають настрої сучасності, її прагнення до легшого, більш доступного мистецтва, яке водночас залишалося глибоким за змістом.

Міський романс, як один із найяскравіших прикладів музичної адаптації до умов урбанізації, виник на перетині народної музики й класичної творчості. Цей жанр втілював емоційні переживання жителів міст, які одночасно захоплювалися технічним прогресом і переживали ностальгію за природою та

традиціями сільського життя. З іншого боку, оперета стала відображенням естетичних запитів нової аудиторії, для якої розвага поєднувалася з мистецьким виразом. У цьому жанрі можна помітити вплив модернізаційних змін: оперета активно використовувала теми, пов'язані із соціальною мобільністю, новими професіями та урбанізацією.

Вивчення цієї теми на уроках дозволяє учням простежити, як історичні процеси впливають на зміну естетичних уподобань. Урбанізація не лише перетворила економічний ландшафт, але й змінила спосіб, у який люди сприймали мистецтво. Технічний прогрес, зокрема розвиток друкарства та популяризація нотного видання, зробив музику більш доступною для широкого загалу, відкривши нові можливості для її поширення. Водночас ці зміни стимулювали пошук нових форм і стилів, що відповідали б потребам масової аудиторії, зберігаючи при цьому високий мистецький рівень.

Розгляд цього питання на уроках дозволяє учням глибше усвідомити, як культура стає чутливим відгуком на соціальні зміни. Музика XIX століття, зокрема жанри, що виникли в умовах модернізації, демонструє багатогранність зв'язків між історією, економікою та мистецтвом. Учні мають змогу побачити, як суспільство, що стрімко змінюється, впливає на музику, яка, у свою чергу, формує естетичний смак нових поколінь. Цей процес стає яскравою ілюстрацією того, як історія та культура постійно взаємодіють, утворюючи нові форми й сенси.

Четверта тема, "Музика як інструмент пропаганди і соціальної мобілізації", є важливою для розуміння того, як мистецтво стає засобом впливу на суспільство, особливо в умовах імперських режимів. У Російській імперії музика часто використовувалася для формування офіційної ідеології, де народні мелодії слугували основою для створення творів, що пропагували імперські цінності. Однак навіть у таких умовах музика зберігала свій автентичний зміст, наповнений прихованими символами опору. Українські народні пісні, які

адаптувалися до офіційних заходів, водночас залишалися втіленням національної ідентичності, що протистояла асиміляційній політиці.

На уроках із цієї теми учні можуть дослідити, як саме музика виконувала функцію мобілізації, створюючи спільну емоційну платформу для людей різного соціального статусу. Наприклад, під час урочистостей народні мелодії надавали заходам більшої автентичності, але водночас вони могли транслювати ідеї, що суперечили імперській політиці. У цьому контексті музика виступає як своєрідна "подвійна мова": зовнішньо вона відповідала вимогам влади, але для аудиторії залишалася носієм національного духу та протестних настроїв.

Учням також можна запропонувати аналіз пісень, що стали популярними серед народних мас, щоб простежити, як змінювався їхній зміст залежно від умов виконання. Наприклад, пісні про козацьку славу, що виконувалися на імперських святах, у приватному середовищі набували іншого сенсу, підкреслюючи ідеї свободи та боротьби. Такий аналіз допоможе зрозуміти, як музика впливала на формування національної свідомості навіть у несприятливих умовах.

Розгляд цієї теми дозволяє учням побачити складність взаємодії між мистецтвом і владою. Музика, як і будь-яке інше мистецтво, може бути інструментом маніпуляції, але водночас вона здатна об'єднувати, надихати й протистояти. Уроки з акцентом на цьому аспекті допомагають учням усвідомити, що культура є не лише відображенням епохи, але й активним учасником її змін, здатним впливати на суспільні процеси та зберігати спадщину навіть у найважчі часи.

Нарешті, п'ята тема, "Еволюція музичної спадщини в умовах імперських трансформацій", пропонує глибокий аналіз того, як музика стала важливим чинником збереження національної ідентичності та культурної пам'яті в періоди політичного тиску. У часи імперських реформ та політик русифікації етнічні мотиви не тільки не зникли, а й набули нового змісту, адаптуючись до

умов, у яких перебували українські громади. Народні пісні та думи, зокрема, стали носіями прихованого протесту та національного духу, виконуючи роль зв'язку між поколіннями.

Думи, як особливий жанр української усної творчості, слугували способом збереження історичної пам'яті про боротьбу за свободу, важливі події та героїв минулого. У періоди імперського тиску, коли відкритий прояв національної ідентичності був обмежений, вони стали важливим засобом передачі ідей свободи та опору. Завдяки своїй структурі та художнім образам думи закарбовували національні цінності, що дозволяло зберігати єдність українського народу в умовах асиміляційної політики.

Інтеграція цієї теми на уроках дозволяє учням зрозуміти, як музика реагувала на імперські трансформації, ставши водночас відображенням часу та формою спротиву. Наприклад, у контексті русифікації з'являлися твори, які, зберігаючи автентичні мелодії, могли виконуватися з нейтральними або адаптованими текстами. Проте глибокий зв'язок із народною мелодійністю та тематикою зберігав первинний сенс і символіку, залишаючи ці твори частиною національного спадку.

Ця тема також демонструє, як композитори XIX століття, такі як Микола Лисенко, переосмислювали народну музику, інтегруючи її в професійні жанри. Такі твори, як його обробки народних пісень, показують, що навіть у складних політичних умовах музика здатна не лише протистояти асиміляції, але й активно сприяти культурному відродженню. На уроках учні можуть досліджувати, як збереження й адаптація музичних традицій стають ключовим фактором для підтримки етнічної самобутності та історичної свідомості.

Таким чином, вивчення еволюції музичної спадщини через призму імперських трансформацій не тільки підкреслює роль музики у формуванні національної ідентичності, але й дозволяє краще зрозуміти, як культура може слугувати джерелом сили та натхнення в умовах політичного тиску. Це знання формує в

учнів глибоку повагу до історичної та культурної спадщини, а також розуміння її значення для майбутнього.

Вибір цих тем обґрунтований їхньою здатністю сприяти розумінню багатогранного впливу історичних подій на музичне мистецтво і навпаки. Завдяки інтеграції музики та історії в цих межах учні сприяють цілісному прояву ролі культури в процесах суспільного розвитку, що є числом елементів їхнього гуманітарного виховання.

Варіативність репертуару для інтегрованих уроків музики та історії практично необмежена, оскільки вона залежить від індивідуальних підходів і творчих ідей викладача. Основою такого підходу має стати свобода педагога в обранні матеріалів, яка ґрунтується на усвідомленні важливості його місії. Учитель, який прагне сформувати в учнів свідоме ставлення до власної історії, культури та державності, розуміє, що його рішення впливають на виховання майбутніх громадян, відданих ідеям любові до своєї країни.

Ключовим елементом такого підходу є відповідальність вчителя за навчально-виховний процес, адже саме від його вибору залежить, чи зможе урок стати джерелом натхнення для учнів. Педагог має розглядати кожен урок як можливість залучити дітей до глибшого розуміння історичних процесів через музику, що створює сильний емоційний зв'язок із темою. Творчий підхід передбачає адаптацію програми до рівня знань учнів, їхніх інтересів і навіть специфіки регіону, в якому проводиться навчання.

Вибір творів та програмного матеріалу повинен бути індивідуальним і враховувати освітні цілі, які ставить перед собою вчитель. При цьому важливо зберігати баланс між стандартними рекомендаціями та авторським баченням уроку. Це дозволяє створити атмосферу довіри й зацікавленості, яка сприятиме не лише ефективному засвоєнню знань, але й формуванню глибоких патріотичних почуттів у дітей.

Орієнтовний репертуар музичних творів, який може бути використаний на інтегрованих уроках історії та музики, є унікальним інструментом для формування у школярів цілісного розуміння історичних процесів через призму музичного мистецтва. Добірка, запропонована далі, є лише базовим орієнтиром. Остаточний вибір репертуару повинен здійснювати педагог, зважаючи на контекст уроку, освітню програму, нагальні потреби та зацікавлення учнів.

Для теми "Культурне відродження та національна ідентичність" пропонуються твори, які відображають становлення української музичної традиції. Наприклад, "Духовні концерти" Дмитра Бортнянського (1780–1790-ті) гармонійно поєднують українське мелодійне коріння з європейськими музичними стандартами, створюючи підґрунтя для розвитку хорового мистецтва. Не менш знаковою є пісня «Заповіт» на слова Тараса Шевченка, музику до якої написав Микола Лисенко (1868). Вона уособлює національну ідею та боротьбу за свободу. Доповнюють цю добірку народні пісні, такі як "Ой на горі та й жінці жнуть" і "Чорна рілля ізорана", які виводять учнів на новий рівень сприйняття народної творчості як частини історичної пам'яті.

Розглядаючи революційні події, варто звернутися до творів, які підсилюють емоційний вплив історичних тем. "Вічний революціонер" Миколи Лисенка (1875), написаний на вірш Івана Франка, демонструє, як музика може стати виразником ідейних зрушень. "Реве та стогне Дніпр широкий", створений на текст Тараса Шевченка (музика Данила Крижанівського, 1868), передає трагізм і надію на відродження національного духу. Народні твори, як-от "Засвіт встали козаченьки", додають історичній розповіді елемент особистісного сприйняття. Модернізація й індустріалізація також знаходять відображення в музиці. Наприклад, "Щедрик" Миколи Леонтовича (1916) не лише демонструє багатство народних мотивів, а й ілюструє здатність адаптувати їх до нових умов. П'єса "Гуцульський танець" Василя Барвінського (1920-ті) переносить слухача у світ карпатського побуту, розкриваючи красу етнічного середовища.

Інша значуща тема — музика як інструмент пропаганди та соціальної мобілізації. Тут варто звернути увагу на "Марш Запорожців" Миколи Лисенка (1869), який символізує героїзм козацтва, і "Гей, наливайте повнії чари", що є виразником народного оптимізму навіть у складні часи.

Еволюцію музичної спадщини в умовах імперських трансформацій добре ілюструють твори на тексти Тараса Шевченка, зокрема "Ой чого ти почорніло, зеленєє поле" у обробці Миколи Лисенка (1870), які передають прагнення зберегти національну ідентичність. Релігійні твори, як-от "Херувимська пісня" Дмитра Бортнянського, демонструють складний синтез західної і східної музичних традицій.

Ця добірка створена для розширення культурного горизонту школярів і показує, як музика може ставати провідником у вивченні історії. Вона залишає простір для творчої інтерпретації вчителем і підбору додаткових композицій відповідно до конкретних освітніх потреб.

Вибір репертуару для інтегрованих уроків музики та історії є важливим кроком у створенні змістовного та емоційного освітнього досвіду. Однак ефективність такого підходу залежить від урахування особливостей сучасного покоління учнів, їхнього сприйняття інформації та способів взаємодії з нею. Адже новітні технології, які оточують дітей у повсякденному житті, значно впливають на їхню здатність сприймати, аналізувати та осмислювати освітній матеріал.

Діти зараз зростають у цифровому світі, що значно впливає на формування їхніх когнітивних здібностей і способів взаємодії з інформацією. Дослідження показують, що нові покоління починають освоювати технології з дуже раннього віку. Для багатьох із них користування гаджетами стає такою ж природною навичкою, як і вивчення мови. Нерідко діти, ще не володіючи мовленням, вже розуміють базові принципи роботи з плеєрами чи додатками, такими як YouTube. Це формує новий тип мислення, зорієнтованого на візуальне сприйняття та швидке переключення між різними типами інформації.

Однак така висока технологічна адаптивність має і свої виклики. Учні сучасного покоління часто втрачають інтерес до традиційного викладу матеріалу через швидкий ритм змін у їхньому оточенні та високу залежність від мультимедійного контенту. У цьому контексті педагогічним працівникам необхідно шукати нові підходи до організації навчального процесу, що відповідатимуть інтересам і когнітивним особливостям учнів. Одним із таких рішень є впровадження завдань, які сприймаються учнями як інтерактивна, "крута" діяльність, але водночас розвивають ключові навички для успішного життя в сучасному світі. Інтеграція цифрових інструментів у навчальний процес сприяє не тільки залученню учнів, а й розвитку їхньої медіаграмотності, креативності, здатності до аналізу та вирішення проблем. Завдяки такому підходу вчитель отримує змогу не лише "зловити" увагу учнів, але й спрямувати її на формування їхньої зацікавленості, самостійного мислення та здатності працювати з інформацією в різних форматах. У результаті, навчання стає не просто обов'язком, а цікавим і корисним досвідом, що допомагає дітям підготуватися до викликів сучасного суспільства.

Залучення сучасних технологій та інтерактивних методів навчання, таких як використання Instagram, YouTube, інших інтернет платформ та косплею, є ефективним засобом покращення сприйняття історичного матеріалу через інтеграцію музики. Кожна із запропонованих форм діяльності базується на науково підтверджених методах емоційного та інтерактивного навчання, які були висвітлені в першому розділі роботи, що сприяють глибшому зануренню учнів у навчальний матеріал, а також стимулюють їхній інтерес і креативність.

Використання Instagram як навчального інструмента базується на візуально-орієнтованому мисленні сучасних учнів. Зокрема, створення тематичних фотопроєктів, які відображають історичні події через музичні твори, дозволяє учням розвивати навички аналізу та презентації інформації. Наприклад, учні можуть створити профіль історичної постаті, використовуючи

зображення, цитати та музичні фрагменти. Це сприяє розвитку їхньої здатності критично осмислювати події, встановлювати зв'язки між культурою й історією та презентувати власні висновки в сучасному форматі.

Платформа YouTube надає можливість для розробки більш комплексних проєктів, таких як документальні відео чи музично-історичні кліпи. Наприклад, учні можуть створити коротке відео про роль патріотичних пісень у формуванні національної ідентичності, включаючи виконання композицій та їхній аналіз. Така діяльність розвиває аналітичне мислення, навички ораторського мистецтва, технічні здібності та вміння працювати в команді. Мотиваційний аспект пов'язаний із можливістю представити свою роботу ширшій аудиторії, що підвищує самооцінку та залученість.

Ще одною якісною активністю, яка допоможе поглибити зацікавлення до навчального матеріалу, як до історії, може стати таке явище, як косплей. Косплей, як форма живої реконструкції, дозволяє учням відчувати атмосферу історичного періоду та зрозуміти його культурні аспекти. Наприклад, учні можуть підготувати костюмовану презентацію музичної композиції, яка відображає події XIX століття, такі як козацькі марші чи революційні пісні. Приклад проведення тематичних днів, в школах різних куточків світу, підтверджує ефективність цієї методики. Це не лише розвиває уяву та творчі здібності, але й сприяє формуванню комунікативних навичок і вмінню висловлювати свої думки через мистецькі форми. Дослідження в педагогічній психології свідчать, що залучення до таких інтерактивних методів сприяє довготривалому засвоєнню знань через емоційне залучення. Учитель може досягти значного рівня порозуміння з класом показавши особистий приклад креативу в відтворенні костюму певного історичного періоду чи постаті.

Кожна з описаних форм діяльності інтегрує ключові педагогічні принципи: індивідуалізацію, емоційне залучення, міждисциплінарність та творчий підхід. Це дозволяє не лише поглибити знання учнів про історію та музику, але й

сприяє формуванню у них критичного мислення, креативності, навичок співпраці та вміння використовувати сучасні інструменти для навчання. Таким чином, застосування Instagram, YouTube та косплею в освітньому процесі стає ефективним методом підвищення якості сприйняття навчального матеріалу.

Підсумовуючи матеріал поданий вище можна створити орієнтовний план інтегрованих уроків Музичного мистецтва та Історії України в 9 класі:

Урок 1. Вступ до теми: «Історія та музика, як відображення духу епохи»

Метою такого уроку є ознайомити учнів з ідеєю інтеграції історії та музики. В навчальному плані на це може бути відведений, як і урок повністю так і частина навчального заняття, як вступ і пояснення, що саме ми будемо вивчати і як. Важливим для цієї теми є донести учням думку, що музика та мистецтво загалом є дзеркалом суспільства, усіх процесів що відбуваються в ньому хороших чи поганих. Доцільним буде запитати дітей: “Друзі чи звернули ви увагу, як змінилась популярна музика та її тематика за час вашого навчання в школі?”. Саме метод питань та колективних роздумів є ключовим. В процесі діалогу слова вчителя повинні бути проілюстровані якісно підбраною попмузикою, в підборі якої кожен педагог має творчу свободу. На прикладі цих музичних творів методом дискусії потрібно визначити, що саме змінилось, до прикладу: технічний розвиток, фінансове забезпечення музикантів, способи донесення творчості до мас, теми які хвилюють суспільство.

Учні мають зрозуміти основну ідею, музика може виконувати функцію дзеркала епохи в якій вона створена, фіксувати в собі її дух, головні ідеї, емоції та виклики [25].

Наступним етапом є перенесення такого підходу в минуле історії нашого народу. Як і ми, протягом сотень років наші предки створювали музичні твори. На них, як на авторів, впливало середовище в якому вони перебували, події, які

відбувались особисто з ними, те що відбувалось на теренах їх проживання, зміна владних центрів, війни, спосіб життя. Оскільки мозок краще запам'ятовує інформацію при подразненні декількох органів відчуттів доцільним є показ ілюстративного матеріалу з музичним супроводом.

Важливим елементом є поставлення чіткого завдання перед початком слухання: “Прослухайте фрагмент/пісню та уявіть в яких саме обставинах її могли виконувати та писати.”

Музичний матеріал уроку це відібрані учителем короткі фрагменти українських народних пісень, пов'язаних із козацтвом, гайдамацьким рухом та іншими національними темами, можливе використання творів зібраних у Збірці українських народних пісень для шкіл народних М. В. Лисенка 1994 рік. Діяльність уроку - обговорення, як музика може відображати історичні події. Педагогічна цінність такого заняття полягає у вихованні інтересу до історії та музики, розвиток емоційного сприйняття.

Урок 2. Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького

Наступним тематичним блоком є події Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Для учнів може стати проблемою значний об'єм інформації та розуміння переплетіння історичних подій. Перш за все матеріал може відчуватись далеким, незрозумілим, не про нас. Коли людина споживає не цікаву їй інформацію, мозок шукає безліч способів, як уникнути втрати енергії, яка супроводжує процес мислення, запам'ятовування та сприймання.

У цьому блоці підхід до подання інформації зберігається, не просто подати тему “Хмельниччина - це історичний період 1648—1657 років...”, а зацікавити учня, створити для нього цікавий новий для них досвід.

Відповідним музичним матеріалом можуть стати козацькі марші та пісні, наприклад, «Ой на горі та й жінці жнуть». Поставивши завдання проаналізувати змісту пісень на основі історичного контексту. Після колективного прослуховування обраних уривків доцільно провести обговорення, як козацькі пісні підкреслюють силу та патріотизм. Така діяльність покращить розвиток критичного мислення та допоможе в патріотичному вихованні.

Урок 3. Українська культура доби Гетьманщини.

Наступне інтегроване заняття якнайкраще презентує сама освітня програма та підручник [50], а саме Історична тема: Культурне відродження, розвиток мистецтв. Музичним матеріалом для нього можуть стати зразки професійної, композиторської духовної музики та світська та народна творчість періоду барокового стилю. Завданням стане: обговорити відмінності між наданими композиціями, прослухавши та проаналізувавши церковну та світську музику. Доцільними будуть запитання до учнів: “Які почуття у вас викликає церковна музика, а які світська? Як ви гадаєте чому одна звучить саме так, а інша інакше? Чим ці твори/уривки відрізняються від почутої вами музики раніше? Які думки відвідали вас під час слухання? Чи подобається вам? Чому так/ні?” Результатом такого уроку стане покращення знань про барокову культуру та музичне мистецтво. Від майстерності вчителя буде залежати, яке емоційне ставлення складеться в учнів до цієї теми. Чи стане воно прикладом чогось захопливого та цікавого чи просто черговим уроком.

Урок 4. Епоха Гайдамаччини

Матеріал цього заняття присвячено селянським повстанським рухам, зокрема гайдамаччині, що є важливою сторінкою в історії боротьби українського народу

за свої права. Для музичного супроводу пропонуються уривки з гайдамацьких пісень, зокрема козацька пісня «Про Саву Чалого», яка яскраво ілюструє дух спротиву, патріотизму та героїзму. Музичні твори такого характеру не лише підсилюють емоційне сприйняття теми, але й допомагають учням зануритися у контекст епохи, зрозуміти її настрої та ідеали.

Урок поєднує різноманітні види діяльності, які були представлені раніше, включаючи прослуховування музичних творів, аналіз їх змісту, обговорення та творчі завдання. Проте центральним елементом заняття залишається дискусія, що сприяє розвитку критичного мислення та формуванню ціннісного ставлення учнів до історичних подій. Важливою є роль учителя як провідника, який допомагає учням розібратися у складних історичних процесах, звертаючи увагу на деталі та зв'язки між подіями. Значна увага приділяється поясненню ролі кобзарів у збереженні історичної пам'яті українського народу. Учні дізнаються, як через музику, поезію та усні перекази кобзарі сприяли збереженню відомостей про національну боротьбу, підтримували дух народного спротиву та плекали ідею свободи.

У результаті уроку учням пропонується творче завдання — написати есе на одну із запропонованих тем: «Чому історичні події надихають людей на пісні?» або «Як пісня може зберегти те, що не зможуть пам'ять і папір?». Ці теми дозволяють учням осмислити зв'язок між історією та культурою, звернути увагу на роль мистецтва у збереженні національної спадщини. Аналізуючи пісні, учні можуть замислитися над тим, як емоційна складова музичних творів здатна передати те, що важко висловити словами або зафіксувати у текстах.

Педагогічна цінність такого уроку полягає у сприянні емоційному зануренню учнів в історію, що допомагає їм не лише запам'ятати факти, а й глибше зрозуміти їхнє значення. Аналіз музичних творів розвиває вміння осмислювати джерела інформації, критично ставитися до історичних фактів та їхньої інтерпретації. Виконання творчого завдання стимулює розвиток аналітичного

мислення, формує естетичний смак і виховує шанобливе ставлення до культурної спадщини свого народу. Урок таким чином стає багатограним досвідом, який об'єднує історію, музику та літературу, сприяючи гармонійному розвитку учнів.

Урок 5. Музичне відображення епохи Російської імперії.

Відповідна тематика заняття в програмі курсу Історія України «Зміни в культурному житті під впливом імперської політики» допоможе вплинути на формування розуміння взаємозв'язку між історичними подіями, політичним тиском і розвитком культури, а також на усвідомлення ролі митців у збереженні національної ідентичності. На уроці використовується музичний твір Миколи Лисенка «Заповіт», створений на слова Тараса Шевченка, який є унікальним прикладом синтезу літератури й музики, що підкреслює боротьбу за свободу і національну самобутність. Урок розпочинається з розповіді про політику Російської імперії у XIX столітті щодо України, зокрема про заборону української мови, знищення культурних символів і обмеження видавничої діяльності. Учні дізнаються, як ці утиски викликали спротив серед митців, і знайомляться з постаттю Миколи Лисенка, творчість якого стала уособленням боротьби за українську культуру. Під час слухання кантати «Заповіт» учням пропонується звернути увагу на те, як музика відображає головні ідеї поезії Шевченка: заклик до боротьби, скорботу за долею народу і надію на краще майбутнє. Аналізуючи твір, учні помічають, як зміни темпу, динаміки й мелодії передають різні емоційні стани, підкреслюючи драматизм і героїзм. Наприклад, піднесені акорди викликають асоціації з ідеєю перемоги, а маршеві ритми нагадують про готовність до дій. Використання народних мотивів у музиці підсилює відчуття зв'язку з рідною землею і традиціями, що підкреслює національну самобутність твору. Під час обговорення учні розмірковують над тим, як культура стає формою спротиву в умовах імперського гніту, порівнюють

ситуацію XIX століття із сучасними викликами для української культури, створюючи паралелі між минулим і теперішнім. Такий підхід допомагає їм глибше усвідомити актуальність теми і значення мистецтва у збереженні національної ідентичності. Урок завершується творчим завданням, у межах якого учні уявляють, як би вони передали ідею боротьби за свободу і культуру у сучасному мистецтві. Це може бути пісня, малюнок чи сценарій відеоролика. Таким чином, урок стає інтегрованим простором для вивчення історії, літератури і музики, сприяє патріотичному вихованню, розвитку емоційного інтелекту, критичного мислення і формує в учнів глибше усвідомлення того, що культура є потужним засобом боротьби за націю навіть у найважчі часи.

Ще одним значущим музичним твором Миколи Лисенка є опера "Тарас Бульба", яка, створена на основі повісті Миколи Гоголя. Вона виступає потужним культурним пам'ятником, що зберігає в собі не лише літературні образи, а й відображає історичну та політичну ситуацію того часу. Опера є яскравим прикладом того, як українська культура реагувала на вплив імперської політики, зберігаючи національну ідентичність через музику, віршування та драматургію, попри численні обмеження.

У контексті уроку історії України, присвяченого темі "Зміни в культурному житті під впливом імперської політики", використання опери "Тарас Бульба" дозволяє розширити горизонти вивчення не лише історичних подій, а й культурних механізмів, що формувалися під впливом зовнішнього тиску. Опера, з її глибоким національним змістом та патріотичними мотивами, демонструє, як українські митці відображали боротьбу за збереження своєї культури й самоідентичності в умовах політичних обмежень і цензури. Окрім того, опера Лисенка є прикладом культурного опору, оскільки через свою музику та лірику виражає протест проти імперського гніту, підкреслюючи прагнення до незалежності і самобутності.

Цей твір можна використовувати для порівняння з іншими літературними та музичними творами того часу, що також відображають вплив імперської політики на культурне життя. Так, учні мають можливість аналізувати, як різні види мистецтва (музика, література, живопис) виражали подібні ідеї культурного опору, зокрема, через розкриття образів національних героїв та символів боротьби. Опера "Тарас Бульба" надає унікальну можливість досліджувати, як в умовах цензури та обмеженого доступу до публічного простору українська культура знаходила шляхи для самовираження, а також, як через музику та драму передавалася ідея незалежності та національної гідності.

У рамках уроку можна запропонувати учням низку завдань, що допоможуть краще зрозуміти культурні процеси того часу. Наприклад, учні можуть проаналізувати, як через музику і текст опери передаються образи боротьби і патріотизму, а також визначити, які моменти опери підкреслюють конфлікт між національними ідеалами та імперським тиском. Крім того, учні можуть порівняти "Тараса Бульбу" з іншими музичними та літературними творами, що також відображають культурний опір імперії, вивчаючи спільні мотиви, які проявляються в цих творах у зображенні національної ідентичності.

Завдання також можуть включати вивчення того, як імперська політика впливала на культурне життя українців. Це дасть можливість учням зрозуміти, як митці, навіть за умов обмежень і цензури, знаходили можливості для вираження національної ідентичності та патріотичних почуттів. Нарешті, одним із завдань може бути написання есе, де учні повинні дослідити, як опера Миколи Лисенка "Тарас Бульба" відображає боротьбу українського народу за збереження своєї культури під тиском імперської влади.

Завдяки використанню опери "Тарас Бульба" у навчальному процесі, учні не лише поглиблюють свої знання про культурне життя України в умовах імперського панування, а й краще розуміють роль мистецтва у збереженні

національної пам'яті та ідентичності, що є важливим для розвитку патріотичних почуттів та розуміння власної історії.

Урок 6. Українська музика в період боротьби за незалежність

Урок на тему «Українська революція 1917–1921 рр.» є важливою складовою формування розуміння учнями історичних процесів, що стали підґрунтям для боротьби українського народу за незалежність. Цей період позначений величезними соціально-політичними змінами, у яких вирішальну роль відіграла ідея національного відродження. На уроці використовується музичний матеріал, який є відображенням патріотичних настроїв того часу. Учні слухають твори, що стали символами боротьби, зокрема такі пісні, як «Ще не вмерла Україна», «Стяг», марш «Україна» («Чорними хмарами вкрита руїна»), «За рідний край», «Ми сміло в бій підемо», «То не грим заgrimів», «Розмова» («Пане Петлюро...»), «Чи то буря, чи то грим», «Накрилась ніченька», «Наша слава Україна», «Ми йдем». Ці твори не лише передають атмосферу того часу, але й демонструють, як мистецтво стало потужним засобом мобілізації народу.

Під час уроку учні аналізують патріотичні мотиви у піснях, звертаючи увагу на їхній текстовий та музичний зміст. Учитель пояснює, як музика сприяла об'єднанню українців у боротьбі за національні права, формувала спільну ідентичність і зберігала історичну пам'ять. Наприклад, у таких творах, як «Стяг» чи «За рідний край», акцентується увага на важливості захисту Батьківщини, а марш «Україна» нагадує про драматизм тогочасної ситуації, але водночас надихає на боротьбу за свободу. Ритмічність, піднесені інтонації та національні символи в цих піснях допомагають зрозуміти, як музика підтримувала бойовий дух і спонукала до дій.

Завданням учнів є написання рефлексії на тему «Як музика допомагає зберегти ідентичність народу?». Ця робота дозволяє учням осмислити, як творчість стає

засобом збереження національних ідеалів, забезпечує передачу цінностей між поколіннями та підтримує ідею єдності навіть у найскладніші періоди історії. У своїх рефлексіях учні можуть розмірковувати над тим, як музика перетворюється на свідчення епохи, стає голосом народу, зберігаючи його прагнення та мрії.

Важливою частиною уроку є дискусія, у якій учні обговорюють, чому патріотична музика залишається актуальною донині. Учитель ставить запитання, які спонукають до роздумів, наприклад: «Чому музика може стати більш ефективним засобом впливу, ніж друковане слово?», «Як музичні твори допомагають народам долати виклики історії?» або «Чи впливає музика на сучасну боротьбу за права та свободи?». Таке обговорення дозволяє глибше зрозуміти важливість мистецтва у формуванні громадянської свідомості.

Педагогічна цінність уроку полягає у формуванні ціннісного ставлення до незалежності України та усвідомлення ролі музики як потужного інструменту національного спротиву й об'єднання. Урок сприяє вихованню громадянської свідомості, патріотизму та поваги до історії власного народу. Музика допомагає учням емоційно зануритися в історичні події, відчувати їхній драматизм і велич, що посилює здатність до аналізу та критичного мислення. Завдяки такому підходу історія стає не лише сухим викладом фактів, а й живим досвідом, що відгукується в серцях учнів.

Кожен урок використовує музику як інструмент для поглиблення розуміння історичних подій, роблячи процес навчання цікавим і емоційно наповненим. Це сприяє інтеграції знань, розвитку креативності, критичного мислення та патріотичного виховання.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі виконано комплексне дослідження, спрямоване на обґрунтування ефективності використання музичного мистецтва у викладанні історії України на прикладі 9 класу загальноосвітньої школи. З'ясовано, що процес сприймання інформації людиною значною мірою залежить від емоційної залученості, яка може бути підсилена за допомогою музики. У дослідженні доведено, що музика сприяє активізації когнітивних процесів, стимулює увагу та пам'ять, а також формує глибші емоційно-ціннісні зв'язки зі змістом матеріалу. Аналіз науково-методичної літератури, практичні заняття та спостереження показали, що інтеграція музичного мистецтва у процес викладання історії є недостатньо розробленою темою, проте має значний потенціал у сучасній освіті, адже музика здатна виступати не лише емоційним фоном, а й інструментом для поглиблення розуміння історичних подій.

Дослідження музично-історичного контексту періоду, що вивчається у 9 класі, виявило багатий пласт музичних творів українських композиторів, які відображають дух епохи та ідейно-художні тенденції відповідного часу. Зокрема, було акцентовано увагу на вивченні народних пісень та інших жанрах, які дозволяють учням відчувати атмосферу історичних подій через мистецьку призму. Узагальнено методи використання музики на уроках історії України, які сприяють не лише пасивному слуханню творів, а й активній діяльності учнів, включаючи аналіз текстів пісень, асоціативні вправи, творчі проекти, що допоможе формуванню в них емоційно-ціннісного ставлення до минулого та кращому розумінню ролі мистецтва в суспільному житті.

Особливу увагу було приділено створенню тематично відповідного добору музичних творів, який синхронізується з освітньою програмою. Запропоновані приклади уроків демонструють практичне застосування музики як дидактичного інструмента, який допомагає вчителю унаочнити історичний матеріал, розвинути в учнів критичне мислення та формувати міждисциплінарні

зв'язки. Використання сучасних веб-програм, зокрема інтерактивних платформ і музичних редакторів, сприяє підвищенню мотивації учнів до навчання та дозволяє розширити їхнє розуміння взаємозв'язку історії та культури. Отже, результати дослідження підтверджують доцільність більш ширшого використання музичного мистецтва у викладання історії України, що сприятиме активній інтеграції, підвищить ефективність освітнього процесу та розвиватиме культурну компетентність учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Власов В. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник. Київ : Літера ЛТД, 2017. 304 с.
URL:
<http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/litera-ltd-9-klas-istoriaukrayiny-f.pdf> (дата звернення: 29.08.2024).
2. Власов В., Панарін О., Топольницька Ю. Історія України, Історія України. 9 клас. Київ : «Літера ЛТД», 2022. 258 с.
3. Герасимчук О. Історія української музики: від джерел до сучасності. Львів: Астролябія. 2015.
4. Гісем О., Мартинюк О. О. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник. Харків : Ранок, 2017. 288 с. URL:
<http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/istoriya-ukrainy-pidruchnyk-dlya-9-klasu-zagalno-osvitnih-navchalnyh-zakladiv-gisem-o-v-martynyuk-o-o.pdf> (дата звернення: 25.08.2024).
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням історії». Харків : Ранок, 2017. 256 с. URL:
<http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/istoriya-ukrainy-dlya-znz-z-poglyblyenym-vyvchennyam-istorii-pidruchnyk-dlya-9-klasu-znz-gisem-o-v-martynyuk-o-o.pdf> (дата звернення: 09.08.2024).

6. Гнатюк М. Національна музична традиція Михайла Вербицького. Львів: Літопис. 2017.
7. Гнатюк М. Модернізаційні тенденції у розвитку української музики початку ХХ століття. Львів: Літопис. 2018.
8. Гнатюк, А. Музика як засіб формування національної свідомості в Україні. Київ: Освіта. 2017.
9. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. 3-тє вид. Київ : Yakaboo Publishing, 2024. 656 с.
10. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. : книга. 9-те вид. Київ : Вид. дім "Портал", 2024. 416 с.
11. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
12. Зайцева І. Микола Лисенко та розвиток української музичної культури. Львів: Літопис, 2018.
13. Іваницький В. Культура та мистецтво України в умовах імперської залежності. Харків: Ранок. 2003.
14. Ісаєв С. Українська музична культура ХVІІІ-ХІХ століть. Київ: Музична Україна, 2008.
15. «Історія України. 7–9 класи» Гісем О. В., Бойко В. І. та ін. : модульна навчальна програма від 13.11.2023 р. № 1449.
16. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник / І. О. Брунейко та ін. Тернопіль : Астон, 2017. 296 с. URL: <http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/burneyko-istoriya-9klas-aston-1.pdf> (дата звернення: 05.09.2024).

17. Історія української культури : у п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII - XVIII століть / Ред. В. А. Смолій. - К. : Наук. думка, 2003. - 1246 с..
18. Історія української культури : у п'яти томах. Т. 4. кн. 1 Українська культура першої половини XIX століття / Голов. ред. Г.А. Скрипник. - К. : Наук. думка, 2008. - 1008 с. : іл..
19. Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 4. Українська культура другої половини XIX століття. Кн. 2. - К. : Наук. думка, 2005. - 1293 с.
20. Кияновська Л. Галицькі священики-композитори XIX століття та їхня роль в українській і світовій культурі // Київська церква, № 2 - 3, 1999. - С. 40 - 43.
21. Кияновська Л. Історія української музики: Монографія. Львів: Сполом, 2015. – 456 с.
22. Кияновська Л. Музична діяльність українського товариства "Січ" у Відні // Матеріали Міжнародної конференції "Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX - початку XX ст." - Київ, "Тріумф", 1999. С. 182 - 194.
23. Кияновська Л. Основні етапи музичних зв'язків Західної України й Австрії: спроба історичної систематизації // Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці. - Львів: ВНТЛ - Класика, 2005. - С. 116 - 133.
24. Кияновська Л. Спадщина Дмитра Бортнянського у вихованні національної свідомості // У вінок шани корифеям. - Дрогобич: Коло, 2003. - С. 4 - 13.
25. Кияновська Л. Українська музична культура у контексті національної історії. Київ: Музична Україна, 2015. – 392 с.

26. Кияновська Л. Феномен Дмитра Бортнянського в контексті української і російської музичної культури \ Записки НТШ. Том ССXLVII. Праці Музикознавчої комісії. - Львів: Вид-во НТШ, 2004. - С. 180 - 185.
27. Кічук Н. Здатність до різновекторної і багаторівневої інтеграції як інтегральна компетентність успішного вчителя нової української школи. Вища освіта у міждисциплінарному вимірі: від традицій до інновацій. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. - С. 45-49
28. Козак В. Європейські впливи у розвитку української музичної культури XVIII–XIX століть. Київ: Видавничий дім. 2010.
29. Коновалова М., Семиволос О., Шкльода С., Ковтика Р. Бібліотечка вчителя. Усе про НУШ в середній школі. Харків : Основа. 2023.
30. Костюк І. Народна музика як основа національної ідентичності. Київ: Освіта. 2001.
31. Кравець В. Роль музичних інституцій у культурному житті України початку ХХ століття. Харків: Видавництво "Ранок". 2020.
32. Кравченко, Л. Культурні осередки українських земель у складі Австро-Угорщини. Київ: Наукова думка. 2015.
33. Кульчицький, Л. Творчість Кирила Стеценка та Якова Степового в контексті національного відродження. Львів: Літопис. 2019.
34. Кульчинський П. Культурні осередки українських земель у складі Російської імперії. Харків: Ранок. 2015.
35. Левицький О. Українська культура у Галичині: 1848–1939. Львів: Літопис. 2011.
36. Лекції з історії світової та вітчизняної культури Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп./ За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. — Львів: Світ, 2005.

37. Лисенко І. Музичне середовище Києва початку ХХ століття. Київ: Літопис. 2017.
38. Мельник О. Музичне життя Галичини та Буковини у ХІХ столітті. Чернівці: Букрек, 2018.
39. Павленко О. Національна ідентичність у творчості Миколи Лисенка. Київ: Наукова думка. 2016.
40. Пометун О., Гупан Н., Самгін І. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник. Київ : УОВЦ "Оріон", 2017. 288 с. URL: <http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/orion-9-istoriia-ukrainy-pometun.pdf> (дата звернення: 24.08.2024).
41. Пометун О., Дудар О. Видавничий дім «Освіта». Історія України. 9 клас. Київ : Вид. дім «Освіта», 2022. 287 с.
42. Про освіту : ЗАКОН УКРАЇНИ від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.
43. Психологічні проблеми сприймання: матеріали ХХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2020 року, м. Київ) / за ред. В.О. Моляко. К: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020. – 116 с.
44. Реєнт О., Малій О. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник. Київ : Генеза, 2017. 272 с. URL: <http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/rejent-isuk-p-9ukr-103-16-s.pdf> (дата звернення: 03.09.2024).
45. Світленко С. Українське ХІХ століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти : зб. наук. пр. – Дніпро : ЛІРА, 2018. – 480 с.

46. Слободянюк М. Українські народні хори в умовах Австро-Угорщини. Чернівці: Чернівці, 2019.
47. Слободянюк М. Українська народна музика в контексті національної музичної культури. Чернівці: Чернівці, 2020.
48. Сорочинська Н., Гісем О. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних : підручник. Тернопіль : Навч. кн. - Богдан, 2017. 272 с. URL:
<http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/978-966-10-4824-8-istoriau-9.pdf> (дата звернення: 23.08.2024).
49. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – 127 с.
50. Струкевич О. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник. Київ : Грамота, 2017. 240 с. URL:
<https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/History-UA%20-9-Gramota-compressed.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).
51. Турченко Ф., Мороко В. «Історія України» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів : підручник. Київ : Генеза, 2017. 384 с. URL:
<https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-9-klas/03-istoriya-ukrainy-9-klas/turchenko-isuk-p-9ukr-082-16-s.pdf> (дата звернення: 21.08.2024).

52. Україна в ХІХ столітті: людність та імперії / Валентина Шандра, Олена Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. — Київ: Академперіодика, 2022. — 436 с., 96 с. іл. — (Україна. Нариси історії). URL:
https://akademperiodyka.org.ua/wp-content/uploads/pdf/UNI_XIX.pdf
53. Філософія освіти : навчальний посібник. – 2-ге видання / за наук. ред. академіка В. П. Андрущенка [та ін.]. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
54. Фунтікова О. Вальдорфська ініціатива сьогодні в Україні. Збірник наукових праць «Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах». 2012. № 27. С. 395–403.
55. Шаповал В.. Історія української музики ХІХ століття. Київ: Музична Україна. 2012.
56. Шевчук В. Фольклор та професійна музика в українському культурному середовищі Австро-Угорщини. Львів: Астролябія. 2020.
57. Штайнер Р. Виховання дитини з погляду духовної науки / ред. Гутянська Н. : Наїрі, 2020. 36 с.
58. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. W H Freeman/Times Books/ Henry Holt & Co. 1997.
<https://psycnet.apa.org/record/1997-08589-000>
59. Hallam Susan. The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. International Journal of Music Education. 28(3). 2010. 269-289.
10.1177/0255761410370658.
https://www.researchgate.net/publication/242560857_The_power_of_music_Its_impact_on_the_intellectual_social_and_personal_development_of_children_and_young_people

60. Latané, Bibb. The Psychology of Social Impact. *American Psychologist*. 36. 1981. 343-356. 10.1037/0003-066X.36.4.343.
https://www.researchgate.net/publication/232490033_The_Psychology_of_Social_Impact
61. Mayer, Richard & Moreno, Roxana. Nine Ways to Reduce Cognitive Load in Multimedia Learning. *Educational Psychologist - EDUC PSYCHOL*. 38. 2003. 43-52. 10.1207/S15326985EP3801_6.
https://www.researchgate.net/publication/253772914_Nine_Ways_to_Reduce_Cognitive_Load_in_Multimedia_Learning
62. Memory: a contribution to experimental psychology by Ebbinghaus, Hermann, 1850-1909. *Internet archive*. URL:
<https://archive.org/details/memorycontributi00ebbiuoft/page/98/mode/2up> (дата звернення: 02.10.2024).
63. Moreno Sylvain, Bialystok Ellen, Barac Raluca, Schellenberg E., Wiseheart Melody, Chau Tom. Short-Term Music Training Enhances Verbal Intelligence and Executive Function. *Psychological science*. 22. 1425-33. 2011. 10.1177/0956797611416999.
https://www.researchgate.net/publication/51690978_Short-Term_Music_Training_Enhances_Verbal_Intelligence_and_Executive_Function
64. Pessoa L. On the relationship between emotion and cognition. *Nature reviews neuroscience*. 2008. Vol. 9. P. 148–158. URL:
https://www.researchgate.net/publication/5641447_Pessoa_L_On_the_relationship_between_emotion_and_cognition_Nat_Rev_Neurosci_9_148-158 (date of access: 25.09.2024). Pessoa L. On the relationship between emotion and cognition. *Nature reviews neuroscience*. 2008. Vol. 9. P. 148–158. URL:
https://www.researchgate.net/publication/5641447_Pessoa_L_On_the_rel

ationship_between_emotion_and_cognition_Nat_Rev_Neurosci_9_148-158 (date of access: 25.09.2024).

65. Rauscher Frances, Zupan Mary. Classroom keyboard instruction improves kindergarten children's spatial-temporal performance: A field experiment. *Early Childhood Research Quarterly*. 15. 2000. P. 215-228. 10.1016/S0885-2006(00)00050-8.
https://www.researchgate.net/publication/222652420_Classroom_keyboard_instruction_improves_kindergarten_children's_spatial-temporal_performance_A_field_experiment
66. Rickard Nikki, Appelman Peter, James Richard, Murphy Fintan, Gill Anneliese, Bambrick Caroline. Orchestrating life skills: The effect of increased school-based music classes on children's social competence and self-esteem. *International Journal of Music Education*. 31. 2013. 292-309. 10.1177/0255761411434824.
https://www.researchgate.net/publication/258140373_Orchestrating_life_skills_The_effect_of_increased_school-based_music_classes_on_children's_social_competence_and_self-esteem
67. Schellenberg E. Glenn. "Music Lessons Enhance IQ." *Psychological Science*, vol. 15, no. 8, 2004, pp. 511–14. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/40064008>. Accessed 29 Oct. 2024.
68. Sweller John. Cognitive load theory. 2019 10.4324/9780429283895-1.
https://www.researchgate.net/publication/334023800_Cognitive_load_theory.
69. Tversky A., Kahneman D. The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*. 1981. Vol. 211, no. 4481. P. 453–458. URL: <http://www.stat.columbia.edu/~gelman/surveys.course/TverskyKahneman1981.pdf> (date of access: 25.09.2024).

